

הרב מרדכי הלפרין

חזרה מהסכמה לתרומת מח עצם – מבוא לדיון ההלכתי

א. תיאור אירוע כואב

1. רקע עובדתי

הגב' אורנית דרוקמן, אם לשניים, שהחלימה בשנת התש"ס מסרטן השד, אובחנה שלוש שנים לאחר מכן כחולה בסרטן דם מסוג לוקמיה מילואידיית, ואושפזה במרכז הרפואי שיבא בתל השומר. היא הגיבה היטב לטיפול מיוחד לבלימת המחלה, ובמקביל החלו חיפושים אחרי תורם מח עצם לצורך השתלה. החיפוש כלל מאגרים בארץ, ובמקביל החל תהליך חיפוש במאגר עולמי שמרכזו בעיר לידן בהולנד. נמצאה תורמת מתאימה בישראל, צעירה דתית בת 19, בת שירות ממרכז הארץ¹.

2. נוהלי תרומת מח עצם

לפני קבלת תרומת מח עצם יש לבצע טיפול מכין. בטיפול המכין – כימותראפיה והקרנות, הורסים את מערכת החיסון של החולה, כדי למנוע את דחיית שתל מח העצם שאמור להציל את החולה. לאחר הטיפול המכין, החולה מוכן לקבלת תרומת מח העצם, ועליו לקבלה תוך זמן קצר ביותר. בהעדר מערכת חיסון, ללא השתלה של מערכת מחליפה החולה לא יכול לשרוד יותר מאשר זמן קצר. חרטה של התורם מנכונותו לתרום לאחר טיפול ההכנה, משמעותה המיידית היא מוות של החולה תוך זמן קצר. לכן כל מי שמסכים לתרום מח עצם מקבל מהרופא המטפל הסבר מלא על התהליך ועל משמעותו. מובהר לו, בין היתר, כי חזרה מההסכמה לאחר הטיפול המכין, משמעותה גזר דין מוות על החולה. התורם חותם על הסכמתו למתן התרומה ומתחייב בחתימתו שלא יחזור בו, ולא יגרום בכך למות החולה. נוסח הסעיף שעליו חותם התורם כולל את המשפט הבא בו הוא מאשר שהוסבר לו כי "טרם ההשתלה החולה מקבל טיפול כימי אגרסיבי, אשר הורס את מח העצם שלו, ללא קבלת תאי אב ממני – החולה ימות"².

1. ראה מאמרו המשפטי של ד"ר אבי וינרוט, הפרת התחייבות לתרום מח עצם, לעיל עמ' 87-53.

2. "תרומת תאי אב – מידע לתורם" www.cancer.org.il; ברכה זיסר "לדעת יותר על השתלת מח עצם" (2007) www.doctors.co.il. הובא במאמרו של וינרוט, הע' 1 לעיל.

חשוב לדעת כי בניגוד לעבר, כיום ניתן לקחת מח עצם מווריד של התורם ולא רק מדיקור של עצמות גדולות כפי שהיה בעבר. התורם מקבל במשך ארבעה ימים זריקות "נויפוגן" המעודדות יצור תאי אב במח העצם שעוברות אחר כך לזרם הדם ההיקפי. תופעת לוואי של הנויפוגן עלולה להיות תחושת שפעת קלה וכאבי עצמות קלים הניתנים להפגה באמצעות משככי כאבים שגורתיים.

לאחר ארבעה ימים, מוחדרת צינורית לווריד של התורם, דם התורם עובר דרך הצינורית למכשיר מיוחד (שמזכיר מכשיר דיאליזה) המפריד ממנו את תאי האב שנוצרו במידה רבה עקבות הנויפוגן. תאי האב הללו נאספים בשקית, ושאר הדם מוחזר לגופו של התורם באמצעות צינורית המוחדרת לווריד הזרוע השנייה. התהליך אינו כרוך בהרדמה או בכאב ולא בתופעות לוואי משמעותיות.

הליך האיסוף נעשה בישיבה או בשכיבה כמשך כמה שעות הניתנות לניצול. בתרומת מח העצם אין סיכון משמעותי לתורם והתרומה אפילו אינה גורמת לאיבוד דם. תוך 24 שעות מתרומת מח העצם מתרבים מעצמם התאים שהופרדו מזרם דמו של התורם, הם מוחדרים דרך עירוי לגופו של החולה. משם הם מגיעים אל מח העצמות של החולה ומתחילים לייצר שם עוד תאי אב בריאים³.

3. ביצוע התהליך אצל אורנית

לאחר חתימת התורמת על הסכמתה החל התהליך המכין בגופה של אורנית. אורנית קיבלה במשך יומיים טיפולים כימותרפיים אינטנסיביים שהפחיתו את כמות התאים המרכיבים את מח העצם ואחראים על ייצור כל תאי הדם בגופה. במקביל, הגיע לביתה של התורמת איש צוות רפואי כדי לתת לה זריקת נויפוגן ראשונה, על פי הכללים הבינלאומיים המקובלים.

4. הסירוב הקטלני

ביום השני לטיפול הכימותרפי, חזרה בה התורמת לפתע מן הכוונה לתרום וסירבה להמשיך בתהליך התרומה. במשך 24 שעות הופעלה מערכת לחצים על התורמת, רבנים בכירים ניסו לפעול במסע שכנוע נמרץ – אך ללא הועיל. גם הבטחות של נדבנים כי לאחר התרומה תקבל התורמת כסף לכלכלתה למשך כל ימי חייה לא נשאו פרי.

3. מרדכי הלפרין "נטילת אברים להשתלה מתורם חי – היבטים הלכתיים", **אסיא** מה-מו-עמ' 34-61, **ספר אסיא ט** עמ' 321-348 (2004).

בפעולת ייאוש תרמה בתה של אורנית תאי מח עצם לאמה, על אף שההתאמה ביניהן היתה חלקית.
 כצפוי, התרומה לא צלחה וגורלה של אורנית נחרץ. כל הנסיונות להסביר לתורמת כי היא הורגת את החולה על ידי החלטתה – לא עזרו. כל שנותר לאורנית ולמשפחתה היה להמתין בסבלנות למותה הקרב.
 ב"ד טבת תשס"ד, נפטרה אורנית כתוצאה מהטיפולים הכימותרפיים שדיכאו את תאי מח העצם, בהעדר תאי מח אחרים, שהתורמת – לא תרמה.

ב. מבוא לדיון הלכתי

לדיון ההלכתי שני חלקים. הראשון: תוקפה של התחייבות לתרום מח עצם. השני: ההשלכות של דיני נפשות על החובה ועל הכפייה.

תוקפה של התחייבות לתרום מח עצם

בחלק זה יש לדון בתוקף התחייבות מהבחינות הבאות:

1. דיני קניין הקשורים לסוגיית 'קניין אתן' או 'קניין דברים' כלשון הגמ' ב"ב ג, א;
2. דיני קניין הקשורים לשאלת בעלות האדם על גופו ויכולתו ההלכתית להקנות חלקים מגופו לזולתו;
3. דיני נדרי מצווה ושבועות מצווה.

השלכות של דיני נפשות

החלק השני עניינו מצוות וחובות הנוגעים להצלת חיים מצד אחד, ואיסורים הקשורים בפגיעה בחיי אדם מצד שני. לבירור הסוגיות הקשורות לחלק השני מן הראוי לענות על שש השאלות הבאות:

1. האם אדם מקיים מצווה בתרומת מח עצם לזולתו?
2. האם אדם מחוייב לתרום מח עצם לזולתו?
3. האם ניתן לכפות אדם להציל את חברו ע"י מתן תרומת מח עצם?
4. במצב של הסכמה לתרום, כאשר החולה קיבל טיפול מכין שהרס את מערכת החיסון בגופו, האם מותר לתורם לחזור בו מהסכמתו?
5. אם התורם חזר מהסכמתו לאחר הטיפול המכין, האם הוא מוגדר כרוצח על פי ההלכה?
6. אם החוזר מהסכמתו מוגדר כרוצח בגרמא, וניתן למנוע את הרציחה ע"י פגיעה גופנית ברוצח, האם הפגיעה הגופנית מותרת?

הדיון המורחב בסוגיא חשובה זו נמצא עדיין בתהליך כתיבה, ועוד חזון למועד. אולם עקב פסק הלכה חשוב של ראב"ד העדה החרדית, הגאון הרב ר' משה שטרנבוך שליט"א, שנמסר למערכת **אסיא** ואשר מכריע הלכה למעשה בששת השאלות האחרונות⁴, הקדמנו את פרסום המבוא, השאלות ותשובותיו ההלכתיות של הגרמ"ש.

לפסק ההלכה הברור של הגרמ"ש, ראוי להוסיף מקור הלכתי הנוגע לשאלה השישית – האם מותר למנוע רציחה בגרמא על ידי פגיעה גופנית באיש גורם המוות, בשלב שבין סיום פעולתו לבין אבדן החיים הצפוי⁵.

הגרמ"מ פיינשטיין זצ"ל התייחס לשאלה דומה באגרות משה חלק יו"ד ב', סימן קעד, ענף ד. הדיון שם הוא לגבי עדי שקר שגרמו להרשעת חף מפשע ולחיובו במיתת בית דין. במצב כזה בו הדרך היחידה למנוע את ביצוע ההמתה היא בכריתת יד העדים,

"...אף שהב"ד לא שייך שיחייבום דהרי אין נאמנים לדינא

במה שחזרו בהן, מ"מ הם עצמם שידעו שיהרג על ידם היו מחוייבים ודאי לקטוע ידם כדי שלא יעברו על איסור רציחה ולא יענשו בידי שמים גם על חטא דרציחה והעונש הוא גדול טובא אלא רק על איסור עדות שקר לכו, ...ולכן ודאי היו העדים מחוייבין לקוץ ידם, ומוכרחים לומר שלא רצו רשעים אלו לקוץ ידם כי לא שבו בתשובה גמורה אף שחזרו בהם."

במילים אחרות, אילולא החיסרון של העדר "נאמנותם לדינא של עדי השקר במה שחזרו בהן", אם הדרך היחידה להצלת הנידון היתה בכריתת יד עדי השקר, היה ביה"ד מחוייב לכפות את הכריתה. הרי שדעתו של הגרמ"פ זצ"ל היא כדעת הגרמ"ש יבל"א, שאם הדרך היחידה למנוע את הרציחה בגרמא מלהתממש היא פגיעה גופנית בגורם, הרוצח בגרמא – הפגיעה הגופנית הזו מותרת ומחוייבת על פי דין, כמבואר שם.

תשובתו של הגרמ"ש מובאת בעמודים הבאים.

4. להלן עמ' 92-93.
5. בשלב שלפני פעולת הגרימה, לכאורה ברור שההצלה מותרת מדין רודף, המתיר למנוע פגיעה בנפש אדם גם במחיר פגיעה ברודף. הסברא נותנת שסיבת ההיתר תהיה קיימת לפני התממשות הרדיפה אפילו בשלב שלאחר הפעולה, ויש לנו כאן מקור ברור לכך מדברי הפוסקים. כמו כן חשוב להדגיש, כי על אף שמזיק או רוצח בגרמא דינו מסור לשמים ולא לב"ד, הני מילי דוקא **לאחר** שנגרם כבר הנזק. אך בשלב הביניים, בין גמר פעולת המזיק לבין היוצרות הנזק, בית דין בכ"ז כופין את המזיק למנוע את היוצרות הנזק. העיקרון מבואר בתשובות הרשב"א בסימן אלף ונ"ב: מי שפרע מקצת חובו והשליש השטר עד שיפרע השאר והלך השליש והחזירו למלוה וחזר וגבה כל החוב והשליש מודה בכך פטור מדיני אדם שאין זה אלא גרמא בניזקין. **ואם עדיין לא גבה החוב משמתינן לשליש עד דמקבל עליה כל אונסא דאתי ללוה מחמת אותו שטר דכל גרמא בניזקין מחייבים את הגורם לסלקה** עכ"ל. (הובא בב"י, חו"מ, נה, א).